

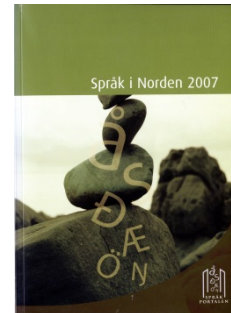
Sprog i Norden

Titel: Om utviklinga av norsk radio- og fjernsynsspråk: Fra studio og kateter via dagligstue og kosekrok til ”ute-på-byen-sted”

Forfatter: Ruth Vatvedt Fjeld

Kilde: Sprog i Norden, 2007, s. 47-59

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

A photograph of three smooth, dark grey stones stacked vertically on a light-colored surface. The background is a soft, out-of-focus landscape with more stones and a pale sky.

Om utviklinga av norsk radio- og fjernsynsspråk: Fra studio og kateter via dagligstue og kosekrok til "ute-på-byen-sted"

Ruth Vatvedt Fjeld

Nytter det å bruke radio og tv som middel i språkplanlegging og språkrøkt? En gjennomgang av språkrøkt i Norsk rikskringkasting siden 1930-tallet til i dag viser at arbeidet gir svært små resultater, og i språkspørsmål som er av liten viktighet for den generelle språkutviklinga.

Da NRK (Norsk rikskringkasting) ble etablert på 1930-tallet, var språksituasjonen i Norge annerledes enn i dag. Også den generelle politiske situasjonen var annerledes; det hersket en sterk optimisme og tro på oppbygging av et nytt og bedre samfunn ved hjelp av offentlig og demokratisk bestemt styring.

Et delmål i denne etableringen var å skape et moderne norsk språk som skulle fungere som et knirkefritt kommunikasjonsmiddel for alle nordmenn. Utviklingen av massemedier fra Gutenbergs tid hadde ført til utvikling av et felles skriftspråk i de moderne samfunn. Nå som radioen var oppfunnet, mente man også at det var mulig å utvikle et felles, normert talespråk som kunne passe alle, og alle ville føle seg like vel med. Det var målet og drømmen, men det har vel vist seg at det var en utopi.

Lydmediene hadde liten betydning for alminnelige folk før 1900, og i Norge gikk det et stykke inn på århundret før radioen ble noenlunde utbredt. (Fra 1910 ble radio brukt i sjøfarten og i militæret, ikke før i 1930-åra ble det vanlig med radio i norske hjem.)

I begynnelsen var radiosendingene i Norge private, og språket ble bestemt av dem som eide kanalene. Språkbruken der ble en videreføring av det dannede scenespråket.

Den 20. januar 1933 bestemte Stortinget at all kringkastingsvirksomhet i landet skulle gå over til statsdrift, og 24. juni samme år ble lov om kringkasting vedtatt. Norsk rikskringkasting overtok deretter de private kringkastingselskapa, og alt lå således til rette for å styre språkbruken der gjennom såkalt språkrøkt. Selve ordet

språkrøkt gir et lite glimt av tankegangen bak styring av språkbruken i det nye kringkastingsmediet. Og selve navnet Norsk rikskringkasting er et resultat av noen av de første tiltaka innen språkrøkten. Ordet kringkasting ble laget etter en konkurranse om hvem som fant på det beste norske ordet for det engelske broadcasting og det tyske Rundfunk. I kringkasting er begge orda smelta sammen og oversatt til norsk.

For å beskrive utviklinga av det norske radio- og tv-språket, kan det være klar-
gjørende å se den i sammenheng med utviklinga av selve mediene. Språket er ikke noe som eksisterer i seg selv, det påvirkes og farges av den virkeligheten det brukes i og om. Særlig i løpet av de siste tretti åra har det vært en rivende utvikling i antall medier, kanaler og programtyper, som alle krever egne språk- og stilsjangre. Jo flere kanaler, jo vanskeligere ble det selvsagt å kontrollere språkbruken i de forskjellige kanalene.

I den første kringkastingstida var det å snakke i etermedier veldig høytidelig. Det gjaldt både i radioens og i fjernsynets barndom. Derfor var det ikke nødvendig å ha regler for språkbruken; den gangen sa det seg selv at den som snakka inn i en mikrofon, han – for det var nok oftest menn som hadde det alvorlige oppdrag – snakka ordentlig, dvs. velpleid og i samsvar med de dannede klassers dagligspråk. Det gjaldt både i private og offentlige medier.

Hvorfor skal språk styres?

Målet med å regulere språkbruken i radio var å utvikle et praktisk og moderne felles norsk talespråk til bruk i all offentlig kommunikasjon. Et såkalt slitesterkt, felles bruksspråk, som skulle være umerka med hensyn til dialektal eller sosial bakgrunn. Men å regulere andres språkbruk slik at den faller sammen i et felles-språk, er vanskelig og kanskje umulig. Troen på språkplanlegging og språkstyring var i mellomkrigstida svært sterk i Norge, og særlig trodde man at et så sterkt medium som radio, skulle klare det.

Motstand mot språknormering i NRK

Et viktig mål med å passe på språkbruken i NRK var å kontrollere at begge de to offisielle norske målformene ble brukt. Allerede fra 1930-åra av var det bestemt at medarbeiderne i NRK måtte følge hovedregelen for statsadministrasjonen om likestilling mellom bokmål og nynorsk. Tolket ut fra reglene om målbruk i statstjenesten fra 1930 skulle man følge hovedregelen i meldingstjenesten, i andre programpresentasjoner kunne man bruke sitt eget mål. Det innebar først og fremst

at værmeldingene måtte presenteres både på bokmål og nynorsk helt fra begynnelsen av, fordi Meteorologisk Institutt var en statsinstitusjon. De første nynorsk-innslaga i radioen var derfor værmeldinger. Etter hvert kom andre programposter til, til stor glede for noen, men tydeligvis til stor gremmelse for mange flere, i hvert fall dømt etter dem som ga uttrykk for misnøyen. Programmedarbeideren Karl C. Lyche skal i 1934 ha sagt "Me fær no tidtrøytemusikk frå operetta Skinnvengjen", i stedet for: "Vi får nå høre underholdningsmusikk fra operetten Flaggermusen." En slik språkbruk førte til en protestflom fra folk som følte seg mer hjemme med scenespråket og det dannede talemålet i byene. Nynorskbruken i NRK førte til en allmenn debatt om NRK-språket, som igjen førte til at Stortinget samme år påla NRK å bruke "ord og former som enten er like eller ligger hverandre nær i de to målfører". Det ble altså bestemt en bevisst styring mot et felles mål, nemlig samnorsk, som også var målet for arbeidet med skriftnormalen i den tida. Det innebar at programmedarbeiderne ikke skulle velge former som *frem*, *pike* og *sne*, men si *fram*, *jente* og *snø*. I etterkrigstida var samnorsktanken sterk, og NRK skulle være forbilde i den språkutviklinga. Men denne språkstyringa førte til en misnøye mot nynorsk og samnorsk som var så sterk at det ble danna private, ideologisk funderte foreninger der formålet dreide seg om radio- og tv-språket. I 1955 ble både *Lytterforeningen for riksmål* og *Kringkastingsringen* for nynorsk grunnlagt. Misnøyen førte også til aksjoner og nærmest sivil ulydighet, som Riksmålsaksjonen mot samnorsk i radioen i 1958. Her ble det hevda at det skulle være fri språkutvikling også i de offentlige sendingene i Norsk Rikskringkasting. I kampens hete uttalte daværende kringkastingssjef Kaare Fostervoll klart det som hadde vært utgangspunktet på 1930-tallet: "Kringkastinga har ei språkleg oppgave som normskapande instans". Målet var altså fortsatt å utvikle et "offisielt talemål" grunnlagt på et normert skriftspråk. Et uavklart spørsmål var imidlertid om en kunne regne NRK som en del av statens administrasjon. Selve skriftspråksnormen var omdiskutert i samme periode, for det var misnøye også hos mange språkfolk med den store valgfriheten som var blitt tillatt etter rettskrivinga av 1938. Norsk Språknemnd la da fram et forslag om å beholde den vide normen slik at folk flest kunne finne former de følte lå nær deres eget hjemmemål. I tillegg skulle det være en snevrere normal, der det var mindre valgfrihet. Den skulle gjelde for lærebøker og for offentlig tilsatte tjenestemenn (administrasjon, skoleverk og kirke). I 1959 fikk vi den såkalte læreboknormalen som tillegg til den vanlige rettskrivingsnormalen. Troen på at den store valgfriheten som fulgte av 1938-normalen, skulle føre nordmennene mer eller mindre ubevisst mot et felles norsk skriftspråk, nemlig samnorsk, ble dermed i prinsippet oppgitt. Det måtte skarpere lut til, og læreboknormalen skulle være et slikt virkemiddel.

Språkregler og reelle endringer i språkbruken

For at reguleringa av det offentlige språket skulle bli gjennomført i Kringkastingen, ble det laget et sett av språkregler som skulle følges. De første kom i mai 1959: "Retningslinjer for målbruken i programtjenesten". Samme år kom Stortingsmeldinga *Om målbruken i NRK*.

Det var ikke bare enkelt å stramme inn på språkbruken til de ansatte i NRK. Mest kjent er "opprøreren" og statsmeteorolog Sigurd Smedbys protester i 1961–62. Han nektet å bruke folkelige former som *snø*, og på folkemunne ble han kalt "den avskyelige snemannen". Til tross for strenge pålegg fortsatte han å si *sne*, og han fikk derfor ikke lov å snakke i eteren. Det godtok han ikke, og han gikk til sak mot arbeidsgiveren sin på det grunnlaget. Den saken vant han i Oslo Byrett 1963. I dommen het det: "Staten har ikke hjemmel for å pålegge NRK-folk å følge læreboknormalen".

Dette var en viktig dom som slo fast at det ikke var lov å bestemme over folks talemål. Det har vært et grunnleggende prinsipp i norsk språkpolitikk at det ikke er noen regler for normering av talemål. Dialektene har en sterk stilling, og også den enkeltes rett til å snakke slik det føles naturlig. Dette ble grunnlaget for revisjonen av språkreglene for NRK i 1973, der det het: "Offisiell rettskriving for bokmål og nynorsk skal legges til grunn for offisiell målbruk i Kringkastingen."

Det var avgrensningen mellom "offisiell målbruk" og annen målbruk som ble løsningen. I praksis kunne man da gå utenfor normen når man ikke brukte manus, det vil si i reportasjer, intervjuer og liknende. Utover i 1970-åra ble det bygd ut distriktskontorer for NRK, og det førte naturlig nok til mer dialekt i eteren. Delvis var dette en følge av dialektreisninga i 1970-åra, som hang sammen med den venstrepolitiske radikaliseringa i samfunnet generelt, der det folkelige var grunnlaget og målet for mye virksomhet. I 1982 kom enda en revisjon av reglene, og da ble det tillatt å snakke dialekt i visse programtyper, men ikke i meldingstjeneste og nyhetssendinger. Likevel het det i reglene at språket i NRK skulle "avspeile det språklige mangfoldet" i landet. I 1996 kom igjen nye språkregler for NRK. Denne gangen var hovedendringa at "lytterne skal kjenne igjen sitt eget talemål og ikke føle at deres eget språk er nedvurdert". Det viser at det ikke var språkbruken og språkholdningene som endra seg etter reglene, men reglene som endra seg etter språkbruken og holdningene hos språkbrukerne, som er interessant rent normeringsteoretisk.

Den foreløpig siste endringa av Språkreglene i NRK kom i 2002. Dette var første gangen regelsettet ble publisert både på bokmål og nynorsk, hittil hadde reglene bare vært på nynorsk, noe som i seg selv er språkpolitisk interessant. Her heter det bl.a. at "i distriktssendingene i radio og fjernsyn bør de regionale dialek-

tene få godt rom”. At det er snakk om regionale dialekter, er en konsekvens av at mange av de lokale dialektene forsvinner til fordel for regionale varieteter. I tillegg er det regler for skriftspråk, i og med at mye av informasjonen da kom på Internett (nrk.no) og også at mange av sendingene ble teksta. Nytt er også at det var nødvendig å slå fast at språka som gjelder i NRK, er norsk og samisk, siden det stadig oftere kom innslag på engelsk. Det som ikke er norsk og samisk, skal tekstes, ifølge reglene.

Hva har språkrøkten i NRK lykkes med?

Det kan være interessant å se hvilke språklige konsekvenser språkrøkten i NRK har ført til i praksis. Det kan si noe om i hvilken grad radio og tv er effektive instrumenter for språkstyring. Det vil selvsagt være umulig å vurdere hva som er resultat av bevisst språkrøkt, og hva som bare er resultat av allmenn språkutvikling. Men ved å se nærmere på noen typiske trekk for NRK-språket, kan vi kanskje spore noen resultater. De blir her presentert i en rekkefølge som er styrt av hvor sterk oppmerksomhet fenomenet har fått hos publikum, og ikke av hvor viktige det er for utviklinga av språket som sådant.

Tellemåten

Tallord er framtrepende ord i språket. Og selve ordet *tellemåte* får nok mange til å tenke på den regulerte språkbruken i NRK. I 1951 ble det bestemt av Norsk språknemnd at tiere skulle komme foran enere i uttalen av tallord, altså skulle man si *femtien* og *førtito* i stedet for *enogfemti* og *toogførti*. Formen *femtien* er ikke mer nynorsk enn *enogfemti*, men den var et brudd med den danske tradisjonen, og vel resultat av påvirkning fra svensk. Vedtaket vitner om at idealet for språkrøkten var å skape et moderne, rasjonelt språk, da hovedbegrunnelsen for innføringen var at talluttrykka skulle være enklere å forstå, blant annet i telefonen og nettopp i etermediene. Det er vel lite sannsynlig at folk flest velger former som ikke blir forstått, så det lå også en sterk overbevisning om elitens bedrevitende bak vedtaket. Men vedtaket hadde vondt for å slå gjennom allerede i datidas politiske klima, og særlig bedre har det ikke blitt. Men tellemåten står fortsatt som et eget punkt i NRKs språkregler og blir nøye fulgt opp av språkrøkterne der. Den er nærmest et symbol på det regulerte etermediespråket, og den blir også brukt i den private kanalen TV2. Men denne ”nye” tellemåten er lite utbredt ellers, og Språkrådet har da også vurdert å ta vedtaket fra 1951 opp til ny vurdering.

I tillegg til selve tellemåten har det har vært mye diskusjon om de leksikalske formene *syv*, *tyve* og *tredeve* i tallsystemet, for mange bruker dem, selv om de ikke

har vært tillatt. I rettskrivingsvedtaket fra 2005 kom *syv* inn igjen, men ikke *tyve* og *tredve*. I NRK brukes ganske konsekvent formene *sju*, *tjue* og *tretti*.

Norvagisering av fremmedord

Ifølge språkreglene skal engelske lånord helst ha norske avløsere, og det er NRK-journalistene svært dyktige til å følge opp. Man hører nesten alltid *snøbrett* i stedet for *snowboard* og *spenningsfilm* i stedet for *actionfilm*. Å finne norske avløserord for engelske lån anses som et viktig arbeid for bevaring av norsk ordforråd, og svært mange av journalistene er flinke til å følge opp det. Men det er ikke alltid lett. Et sportsuttrykk som volder problemer, er *sudden death*. Forslag til avløsere er *første mål vinner* el. *plutselig død*. Nettopp det de kjente sportsreportere i NRK velger, vil sannsynligvis fort bli innarbeidet i sportsspråket ellers, dersom uttrykket er greit å bruke.

Endringer som skjer uten bevisst normering eller planlegging

Tiltalepronomen

I den tida vi har hatt kringkasting i Norge, har bruken av tiltaleformer endret seg i det norske samfunnet. Historikeren Hans Fredrik Dahl diskuterer i sin framstilling om NRKs historie om det var språkbruken i NRK som førte til endring fra *De* til *du* blant folk flest, eller om det var endring i den allmenne språkbruken som førte til endring i stilen i NRK. *De*-forma ble nærmest konsekvent brukt i radio og fjernsyn fram til ca. 1960. Bare i barneprogram ble det *du*-et. Etter hvert snek *du*-formene seg inn i sportssendingene. Regelen var å bruke *De* så langt som mulig, men etter hvert fikk journalistene beskjed om å ta hensyn til hvem de snakket til eller med. I 1964 kom det første underholdningsprogrammet i tv (med Haagen Ringnes), der språktonen var dagligdags og litt "frekk", blant annet sa man *du* til gjester og andre i studio. Rolv Wesenlunds satirer i radio på 60-tallet med programmet *Hørerøret* var banebrytende for bruk av intime tiltaleformer. Den berømte maleren Weidemann sa til en programleder i et intervju i 1969: "Kan vi ikke si *du* til hverandre? La oss være litt menneskelige." Det vitner om at NRK var ganske seint ute med overgang til *du*-form i forhold til samfunnet for øvrig. Først omkring 1970 ble *du*-tiltale temmelig konsekvent gjennomført i norsk radio og tv, og selv da møtte det en del motstand. Lederen for NRKs underholdningsavdeling, den meget populære Rolf Kirkvaag, var imot det han kalte *dus*-formen, og sa at han var dypt uenig i dette "jeg-preget" da han ble tilsatt i 1972. Det førte til ny debatt som ble avgjort med en gallupundersøkelse i 1974 som viste at det overveiende flertallet ville ha *du* i alle sammenhenger. Overgangen fra *De* til *du* som tiltalepro-

nomen i NRK kom altså som et resultat av et folkekrav, og ikke som resultat av en språkrøkt styrt ovenfra av skolerte språkplanleggere.

På bare to felt kan man temmelig sikkert si at språkrøkten har lyktes: i å innføre den nye tellemåten, i å bruke mest mulig norske avløsere for engelske lånord. Derimot skjedde overgangen fra *De* til *du* i tiltale til alle mer på tross av enn på grunn av språkrøkten.

Andre endringer i pronomensystemet

Bruken av refleksivformene har lenge vært i endring i norsk. Særlig i de urbane dialekten i de tettest befolkede områdene på Østlandet er de nesten borte. Man sier *Doris ba onkel Bjarne kjøre henne hjem* i stedet for *Doris ba onkel Bjarne kjøre seg hjem*. Refleksive pronomen er mer utbredt i norsk enn i mange andre språk, og det er påvirkning utenfra, kanskje mest engelsk, men også dansk, som gjør at de ofte erstattes med vanlig personlig pronomen. Her mener jeg NRK går foran i språkutviklingen og dermed kanskje påvirker den allmenne språkendringen som tydeligvis skjer. Men dette skjer ikke som et resultat av språkstyring og språkrøkt, det er en allmenn endring som muligens påskyndes.

Det samme gjelder bortfall av kasusbøying i pronomen, særlig i 3. person flertall. Til og med i skrift kan man se setninger som *Jeg kjenner de ikke. Jeg fant hun ikke.* i stedet for *Jeg kjenner dem ikke. Jeg fant henne ikke.* Dette er i samsvar med allmenn språkendring, og selv om dette stadig blir rettet på av språkrøkterne, har det tydeligvis liten virkning. Bare der hvor det er kollisjon mellom de to kasusformene, beholdes forskjellen: *Derfor sendte de dem/hun henne ut av rådssalen.*

Endringer i preposisjonsbruken

Undersøkelser har vist at preposisjonen *på* vinner terreng på bekostning av andre preposisjoner i moderne norsk. Ordvalg og fraseologiske konstruksjoner er endringer som langt på vei ligger utenfor det som normeres i et språk. Språkkonsulentene har imidlertid ført en ivrig kamp mot "feil" preposisjonsbruk, men det ser ut til at det ikke nytter. Det heter f.eks. *bus som er beregnet på planter*, noe som de noe eldre synes "skurrer" og vil heller si *bus som er beregnet for planter*, mens de yngre føler at *på* er helt naturlig her.

Endringer i argumentstrukturen

Mange verb endrer evnen til å knytte til seg ledd, og det er endring som også kommer inn i NRK-språket. Vi hører stadig oftere: *Jeg har tenkt til å gjøre det* i stedet for *Jeg har tenkt å gjøre det*, og yngre medarbeidere forstår ikke hvorfor det er "feil", da det faktisk er slik de snakker. Det samme gjelder utsagn som *flaska*

knuste, der vi tradisjonelt må ha en passivform *flaska ble knust*. Dette er endringer som skjer til tross for aktiv røkt og rådgivning, og som man må se som en allmenn språkutvikling, men som muligens blir stimulert av at det også kan høres i offisielle etermedier som NRK.

Endring i fraseologi

En god del fraser er blitt innarbeidet som en del av radio- og tv-språket. Noen er svært typiske for sportsspråket, men bre seg også inn i andre sjangre. I sportssendinger virker det som om få sier *bittil*, de fleste sier *så langt* – sannsynligvis en påvirkning fra svensk. Mange sier også *enn så lenge* i stedet for *bittil*, og det er enda klarere etter svensk mønster. I moderne oslosjargong og på Østlandet ellers sier mange ikke lenger *rundt omkring*, men heller *rundt forbi* (som vel en dialektal frase som har spredd seg eller som oppleves som morsom eller lettere ironisk). Uttrykk som *i bytt og pine* er også et resultat av NRK-humoren, selv om det ofte feilaktig tilskrives sangeren og humoristen Øystein Sunde. Programledere og andre humorister i NRK er idéskapere og har sannsynligvis myntet mange nye, "kule" fraser i moderne norsk. De brer seg raskt, da man lett tar etter "heltene". De mange underholdningsprogrammene i det moderne NRK legger vel til rette for humoristiske uttrykk som lett blir språklige nyskapninger og motesjargong.

Også i utvikling av nye metaforiske fraser har radio- og tv-språket sterk påvirkningskraft. I moderne norsk sluker man ikke lenger kameler, man svelger dem: *SV svelget en kamel full av gass*, mens det tradisjonelle bibelsitatet kritiserer folk for "å sluke kameler mens man siler vekk myggene". Om det er NRK-folk som har begynt å si det sånn, er uvisst, men de har bestemt vært med på å spre omformuleringen. Betydningen har også endret seg fra å handle om det å bry seg om detaljer i stedet for de store og viktige sakene, til å måtte ta i seg noe man har hevdet tidligere, eller gå fra et løfte av hensyn til et samarbeid eller andre en må bøye seg for. Likeledes har uttrykk med ordet *gullkalv* gått fra å bety 'avgud' til 'god investering, pengemaskin eller liknende'. Massemediene er viktige pådrivere i slik betydningsutvikling, og den type påvirkning er det umulig å styre.

Endring i syntaks og stil

Journalistene selv er ofte lite opptatt av syntaks. I den grad de er det, snakker de om muntlighet og skriftlighet. Observasjoner viser at syntaksen i etermediespråk går over fra skriftlig til mer muntlig stil. Det gjelder f.eks. framflytting av trykklett objekt: *Vi ble bedt om å ta dem imot; Ta dem vel imot*. Endringene gjelder også

typiske talemålstrekk som anakolutter, avbrutte setninger, innskudd og det-konstruksjoner med utbryting.

Framstillingsmåten har gått fra monolog til dialog i svært mange sendingstyper, noe som også gjør at språket blir mer talemålspreget. I nyhetsprogrammet Dagsrevyen er det nå alltid to opplesere som nærmest later som om de forteller hverandre hva som har skjedd det siste døgnet. Innimellom meldingene småprater de gjerne, de bruker såkalt fatisk språkbruk, der det ikke er noe informasjon i det hele tatt, bare stemnings- og kontaktskapende pludring. Ved det illuderes en situasjon som likner på at lytterne sitter hjemme i stuene sine og snakker sammen om det som har skjedd i det siste.

Samtidig med alle disse endringene har taletempoet økt betraktelig, og i svært mange hyggeprogrammer snakker man temmelig fort eller kvikt eller kjapt, som det heter internt, og ofte er det mange stemmer i studio samtidig. Man skal være ung og rask i oppfattelsen og ha god hørsel for å følge med. Mange bruker dialekt eller idiolekt som gjør lytterne vant til stor språkvariasjon. Det er ikke usannsynlig at denne varierte språkbruken medvirker til mer talemålspregete språk i NRK totalt sett.

Tabubrudd

I tillegg til talemålsstilen er det en del endringer i ordvalget.

Hvilke ord og uttrykk som er for stygge til at de kan brukes i medier som kommer direkte inn i stuene til folk, har opptatt lyttere, lærere og ledere helt siden radio ble vanlig. I 1959 tok Olai Eikeland opp spørsmålet om bruk av tabuiserte ord i NRK i Stortinget, det er et tegn på at man så svært alvorlig på fenomenet. Det var særlig banning det da dreide seg om, og siden 1959 er det nok blitt mye mer av det, slik det er blitt i samfunnet for øvrig. Til og med i barneprogrammer kan man høre: *Fy fader, det smakte helt jævlig!*

Det blir også brukt en del andre tabuord i alle programtyper. Om en programleder i et underholdningsprogram sier *fy søren!* vil det ikke være mange som reagerer i dag, men det var ikke mulig eller i hvert fall ganske uhørt på 60-tallet. Kjønnsgener og seksuelle handlinger omtales nå fritt og med et slangpreget vokabular, både av kvinnelige og mannlige journalister i manusfri "snakkeprogram". Til og med i et program som Nytt på nytt, der pene mennesker sitter og koseprater på tv i beste sendetid på fredagskvelden, hører man tabuuttrykk fra tid til annen. Banning var sterkt framme i debatten for 3–4 år siden, da NRK sendte en serie om to narkomane som reflekterte over ting de hadde opplevd, mens det kom minst tre–fire banneuttrykk i hver ytring om livets elendige tilskikkelser. Slike programmer gjør det selvsagt også mer akseptabelt å banne i andre sam-

menhenger i samfunnet, og stemmer dårlig med regelen om at språket i NRK skal være forbilledlig.

Økt bruk av slang

I forlengelsen av tabuord kommer slangord og uttrykk. De kan ikke brukes i offisielt språk, og man kan derfor vurdere om det som kan sies i radio og på TV, har gått over fra slang til standardspråk. Til og med i nyhetsprogram som Dagsrevyen omtaler man nå innbrudd som *brekk*, og sier til og med om *sjokkbrekk* om et overraskende innbrudd; at en forbryter er *fersket*, dvs. tatt på fersk gjerning, eller at en fange er *på rømmen*, dvs. på flukt fra politiet. Når nyhetsreporterne tar forbryternes eget språk inn i meldingene, overtar de også forbryternes perspektiv. Men det forutsetter jo at reporterne oppfatter dette som slang, og det virker det ikke som om de alltid gjør.

Også forskjellige typer gruppe- eller yrkesslang kommer inn i nyhetssendinger, som at *tunge kreftpasienter kan bli kuttposter*. Slike innkorta metaforer kan være svært vanskelig å forstå, særlig når de også inneholder fagsjargong. Jeg tolker det slik at en tung pasient er en pasient som er svært syk og derfor veier tungt rent økonomisk. Når man kutter i poster, vil det si at man reduserer de beløpene som er beregnet. Det er for øvrig interessant å merke seg at slik slang svært tydelig markerer perspektiv. I det første eksemplet er det forbryternes perspektiv som er markert, og i det andre er det økonomenes, ikke medisinerens perspektiv som er tatt. Det ville vært svært oppsiktsvekkende om man sa i Dagsrevyen ”svært syke pasienter kan ikke behandles, for det blir for dyrt”. Da ville man nok få høre at man ikke var objektiv nok.

Endring i uttale av navn

Det er blitt vanlig å bruke de såkalte endonymene, altså hvordan navnet uttales på stedet det hører til, mot tidligere eksonymer, dvs. innarbeidet uttale her hjemme. Det gjelder særlig uttale, f.eks. sier mange heller /njå:lins/ i stedet for /nju-årli:ns/ for *New Orleans*, eller /tehra:n/ for *Teheran*. I nyheter og andre meldinger dukker det ofte opp navn som er ukjente, og i begynnelsen får de nærmest engelsk uttale, selv om stedet ligger langt utenfor engelsktalende områder. Grunnen er selvsagt at norske journalister blir informert om sakene via engelske medier. Det gjelder ikke bare uttale av navn på steder, også institusjoner og liknende gir mange vanskeligheter. Usikkerheten i uttalen er særlig stor når det gjelder navn fra språk med annen skrivemåte enn norsk. Da er det gjerne problemer både med uttalen og stavemåten. Et typisk eksempel er Hizbollah, med uttalevariant-

ene /hizbollah/hezballah/hzbella/ Majlis med variantene /mædsjli:z/ eller /mailis/ og al Quida med variantene /al 'kaida/ eller /alka'i:da/.

Erfaring viser at NRK-folk er veldig opptatt av å uttale navn endonymisk riktig, og det fører til endring i en del norsktilpasset uttale av utenlandske navn.

Hva skjer i NRK-språket i dag?

Som nyoppnevnt språkkonsulent for bokmål i NRK i 2000, var en av de første sakene jeg tok opp, navnet på distriktssendinga for Østlandet: *Østlandssendingen!* På Østlandet, som disse sendingene er om og med og for, er den mest vanlige formen *sendinga*, og derfor burde det vært naturlig å kalle programmet *Østlandssendinga*. Lederen for redaksjonen var for så vidt enig, men kunne ikke gå inn for en så "radikal" form, for det var en del av en avveining mot andre mer "radikale" program- og avdelingsnavn i NRK. Slike løsninger viser tydelig at det er stor uenighet innad i NRK om hvilke former som skal brukes innenfor den vide, offisielle normen, og at det ligger ideologi og språkpolitisk tautrekking bak de formene som velges.

I den allmenne språkdebatten har Riksmålsbevegelsen erklært at "Riksmålet har seiret" (Langslet 1999). Og ytre sett kan man si seg enig i det. Det er nå mange riksmålsformer som har fått innpass i den offisielle bokmålsstandarden, og det er få av riksmålets faneformer som fortsatt er forbudt i rettskrivingen, kanskje bortsett fra tallordet *tyve*. Den viktigste forskjellen mellom bokmål og riksmål i dag, er forskjellig bruk av tillatte bøyingsendelser, dvs. forskjellige valg innenfor den tillatte offisielle normen. Dermed kan man nå regne bokmål og riskmål som to stilvarianter mer enn som to rettskrivingsnormaler.

Det ser i dagens situasjon ut til at det er de radikale bokmålsformene som vinner terreng i NRK. Man hører stadig oftere former som *regjeringa*, *trafikkulykka*, *NN har testa positivt* i stedet for *regjeringen*, *trafikkulykken*, *NN har testet positivt*. Og det gjelder i alle typer sendinger, ikke bare i løsslupne ungdomsprogrammer.

Språkplanleggenes mål på 1930-tallet var at de radikale bøyingsformene i bokmål skulle bli så mye brukt at de konservative ble glemt og døde ut. Slik har det faktisk gått i talespråket for svært mange nordmenn. At noen enkelte leksikalske uttrykk skiller målformene, er ikke særlig problematisk, slik er det i mange språk uten at det egentlig er språkpolitisk kompliserende. Det virker derfor som om samnorsk langt på vei er i ferd med å seire eller i hvert fall ha sterk framgang i moderne talemål, til tross for at systemet er åpnet opp for stadig flere konservative former. Når de radikale formene brukes så mye i NRK, kan det være

med å skynde på utviklinga og kanskje føre til flere radikale former i skriftlig bokmål.

I den store viften av forskjellige programtyper og –sjangre som har utvikla seg i NRK fra 1970-åra, er det blitt stort rom for å bruke dialekt eller en personlig preget sosiolekt. Til tross for det virker det som om stadig flere bruker en tilnærmet ”Oslo vest”-dialekt til fortrenghet for de mange bygde- og distriktsdialektene. Men det er ikke en typisk overklassevarietet med konservativt ord- og bøyingsvalg.

Svært mange av dagens radio- og tv-program er utformet som dialog eller har en dialog-stil. Språket i dem er naturlig småprat som er naturlig om man treffer venner på et hipt utested i Oslo. Det kan godt være i Oslo øst, dvs. i arbeiderklassens del av byen historisk sett, men praten og stilen skal bære preg av at man egentlig tilhører Oslo vest, der overklassen hører til, og man snakker en såkalt Oslo 3-dialekt, som vel helst må kalles en sosiolekt. Det er en varietet som har utgangspunkt i dannede dagligtale (fra postsonen Oslo 3), men som overraskende nok likevel har mange a-ender og diftonger. Varieteten framstår som et slags veltilpasset ungdomsspråk, er mye brukt i NRK og har høy prestisje blant dem som arbeider der. Fonologien er i samsvar med dannede dagligtale, med mange lyse eller fremre vokaler (der f.eks. a-er likner på e-er) og få eller ingen retroflekselyder, mens morfologien er ”radikal” med mange a-ender og diftonger som er godtatt i både bokmål og nynorsk. I praksis velger disse etermediesnakkerne da former som egentlig ligger nær den forhatte samnorsken. I tillegg har varietetten mye slang og mange fikse eller ”kule” uttrykksmåter.

En tidligere språkkonsulent i NRK uttalte at han følte at alle de åra han hadde arbeidet som språkrøker der, var bortkastet tid. Det kan man kanskje ta som et tegn på at den type språkrøkt som går i en annen retning enn den allmenne språkutviklinga, er svært vanskelig, kanskje umulig, og sannsynligvis unyttig. NRK-språket skal være forbilledlig, men ikke bakstreversk. Det språkrøkterne lykkes med, er mer symboler enn egentlige språktrekk, som å nevne tiere før enere i sammensatte tallord. Det viktigste man kan gjøre som språkrøker, er først og fremst å arbeide for en god språkføring og et hensiktsmessig arbeidsspråk som passer til mediet. Det er vanskelig å se at NRK har vært noe særlig viktig eller pådrivende instrument i den norske språkplanlegginga.

Summary

The official Norwegian Broadcasting Company was established in 1933, when the Norwegian language struggle between Dano-Norwegian (riksmål) and Neo-Norwegian (nynorsk) was quite fierce. The Norwegian Government declared it want-

ed to use broadcasting as an instrument in the Norwegian language planning process, heading towards a common Norwegian standard (samnorsk). Consequently, the broadcasting language became a standard of its own. This gave rise to protests and actions of civil disobedience against the language planning policy. This article gives an overview of the development of the Norwegian broadcasting language from the 1930s until today, and shows how it has developed from a single strictly standardized formal lecturing style to a range of personal and intimate varieties according to the type of program. It also shows in which areas language planning has succeeded, and where it has not.